

Azərbaycan mədəniyyətinin müxtəlif məsələlərinin həllində məktubdan təbliğat və təsir vasitəsi kimi istifadə etmək XIX əsrin ortalarında geniş bir şəkil almışdı. Bu, M.F.Axundzadənin fəaliyyətində daha çox nəzərə çarpırdı. Özünün bir çox qabaqçıl, inqilabi-demokratik ideyalarını böyük ədəbi məhz məktubları vasitəsilə də yayır və yaxşı nəticələr əldə edirdi. M.F.Axundzadənin bu ənənəsi sonralar davam və inkişaf etdirilmişdi. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində məktub - artıq kütləvi təsir vasitəsinə çevrilmişdi: mədəni əlaqələrin genişlənməsində mühüm rol oynayır və sürətlə məişətə daxil olurdu. Mədəniyyətin müxtəlif sahələrində çalışan zi-

Yalılar açıq deyər və yazı bilmədikləri mülahizələri, fikirləri, arzularını çox zaman məktub vasitəsilə bir-birinə çatdırırdılar. Odur ki, həmin dövr ziyalılarının dünyagörüşlərini, müasir ictimai-siyasi hadisələrə münasibətlərini və ümumən o zamanın bəzi mübahisəli və dumanlı məsələlərini aydınlaşdırmaq üçün məktublarda çox etibarlı sənədlərdir. Bu cəhətdən məktublarda toplamaq, öyrənmək, nəşr etmək, oxucuların istifadəsinə vermək yaxşı çatmış mühüm mədəni tədbirlərdən biridir.

F.Köçərli məktubları vasitəsilə o zamankı ədəbiyyata, realizmin inkişafına çox güclü təsir göstərirdi. Onun bir çox müasirin yazdığı məktubları görkəmli ədiblərin yaradıcılığı inkişafına az kömək etməmişdi. Məsələn, A.Səhhət 1903-cü ildə

Firidun bəy Köçərli'nin Abdulla Şaiqə məktubları

"XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi" kitabının müəllifi Kamal Talibzadənin "Sənətkarın şəxsiyyəti" məqalələr toplusuna görkəmli qələm sahibi Qasım Qasımzadənin yazdığı ön sözdə oxuyuruq: "Kamal Talibzadənin atası Abdulla Şaiq iyirminci əsrin başlanğıcından etibarən öz ədəbi, ictimai və pedaqoji fəaliyyəti ilə dövrünün mötəbər simalarından sayılmışdır. Buna görə də əsrin bütün qabaqcıl ziyahları onun ailəsinin əziz qonağı - müsahibləri idi. Sabir, Səhhət, Köçərli, Hadi, Cavid, Nərimanov, Seyid Hüseyin, Səməd Vurğun, Məmməd Arif kimi şəxsiyyətlərlə əhatə olunmuş mühitin nəfəsi bu ailəni heç vaxt tərk etməmiş, silinməz, canlı xatirələrə çevrilmişdir".

Bu günlərdə 150 illiyini qeyd etdiyimiz görkəmli ədəbiyyatşünas, pedaqoq Firidun bəy Köçərliyə dair məqalədə həmin münasibəti aşkar duymaq mümkündür.

Köçərli ilə, onun məktublarında irəli sürdüyü fikirlərlə tanış olmasını özünün və dostu Sabirin yaradıcılığında inkişafa, epıqonçu şerir təsirlərindən uzaqlaşmalarına təsir edən qüvvətli amillərdən biri sayırdı. O, bir məqaləsində yazırdı ki, Sabir "şerir və şairə qiymət qoyan bir nəfəri görməklə (söhbət F.Köçərliyə gedir - K.T.) bu tarixdən ciddiən çalışmağa başlayır".

F.Köçərli ilə A.Şaiq arasında dostluq ilk dəfə qiyabi şəkildə, təxminən 1907-ci illərdə başlamışdı. Sonralar bu dostluq get-gedə möhkəmlənmiş, ailəvi yaxınlığa qədər gəlib çatmışdı. A.Şaiq 1912-ci ildə yayında bacısı Ruqiyyə və bacısı əri Mirzə Tağı ilə Gürcüstanın Məngilidə istirahət etmişdi. Bu görüş hər iki ailəni bir-birinə xeyli yaxınlaşdırmış, F.Köçərli ilə A.Şaiq arasındakı əlaqənin daha da möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdu.

Məktublardan aydın etmək olar ki, F.Köçərli ilə A.Şaiq arasında möhkəm yaradıcılıq əlaqəsi var imiş, hər ikisi bir-birinə çox fəal yardım göstərirlərmiş. Doğrudur, A.Şaiqın F.Köçərliyə göndərdiyi 24 məktubun heç biri əldə yoxdur. Ancaq F.Köçərli'nin məktublarından hər iki tərəfin qarşılıqlı şəkildə gördükləri işləri müəyyən etmək olar. A.Şaiq dostunun üç cildlik "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" kitabının nəşri ilə çox maraqlanır, ona bu işdə ciddi kömək göstərirdi. F.Köçərli öz cavan dostuna kitabın əhəmiyyətini izah edərək yazırdı: "Niyətim pul qazanmaq deyil, ancaq ədəbiyyatımıza cüzi xidmət etməkdir".

A.Şaiq bunu başa düşür, həm böyük zəhmətin hesabına yaranmış ədəbiyyat tarixinin zənginləşməsi üçün yeni materiallar göndərir, həm də "toz basa-basa qalmış" əsərlərin çapı üçün Bakı nəşirləri ilə əlaqə saxlayırdı.

F.Köçərli şair dostunun ədəbiyyat tarixinə və folklorla dair ona göndərdiyi materiallardan çox razı idi və bu materialların "tarix" üçün əhəmiyyətini təkrar-təkrar qeyd edirdi. 14 sentyabr 1912-ci il tarixli məktubu bu cəhətdən xüsusilə əlamətdardır.

A.Şaiq F.Köçərliyə böyük ehtiram bəsləyirdi, onun ədəbi-tarixi mövqeyinə yüksək qiymət verirdi. Şairin XX əsrin əvvəllərində yazılmış şerir dəftərlərində F.Köçərliyə həsr olunmuş şerirlər vardır. Bundan başqa o, 1916-cı ildə "Doğru söz" qəzetində çap etdirdiyi "iki kötük, yaxud iki fəmilin məhvi" poemasını Firidun bəyə ithaf etmişdi. Məktublarında: "Lütf edib "Doğru söz"də dostunuzun yad edibsiniz" - deyərək o, bunu nəzərdə tuturdu. Şair dərslərlərində F.Köçərliyə tez-tez istifadə etmiş, nəhayət, 1958-ci ildə onun

haqqında kiçik bir xatirə də yazmışdır.

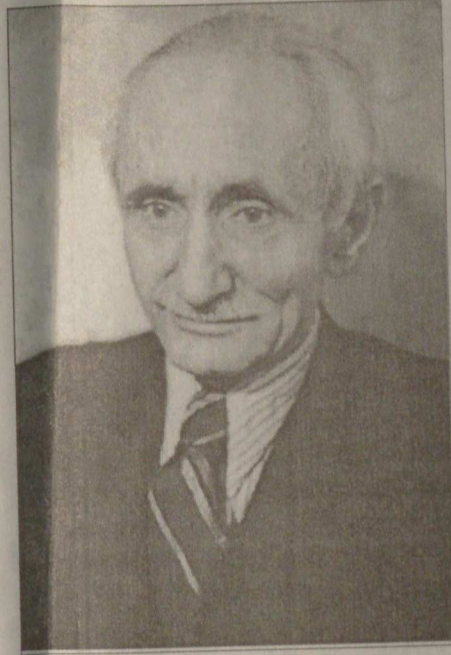
A.Şaiqın arxivində F.Köçərli'nin 13 məktubu vardır. A.Şaiq isə ona 24 məktub yazmışdır.

Məktublardan müəyyən etmək olar ki, F.Köçərli müasir ədəbiyyatı çox diqqətlə izləyirmiş, müasirlərinə dövrün ədəbi hadisələri haqqında mülahizələrini, tənqidi qeydlərini bildirməyi özünə borc bilirmiş. Məktubların hamısında əsasən ədəbiyyat,

Kamal Talibzadə

ədəbi dilimizi ümumxalq dili əsasında inkişaf etdirməyə çağırır, bu sahədə əyintiyyə yol verən yazıçıları aramsız tənqid edir. F.Köçərli göstərir ki, ədəbi dil ilə oxucu arasında sız əlaqə yaratmaq üçün onu sadələşdirmək, xalqa yaxınlaşdırmaq lazımdır. Eyni fikirlərə onun A.Şaiqə göndərdiyi məktublarında da geniş yer verilmişdir.

Məsələn, F.Köçərli A.Şaiqın 1912-ci ildə çap olunmuş "Gülzar"ı bir dərslük kimi bəyənmirdi. O yazırdı: "Gülzar"da təlim və tədrisə layiq məlumat çoxdur. Belə ki, ali siniflərdə oxuyan şagirdlərə ən yararlı və ən münasib kitabdır. Xüsusən onun üçüncü hissəsi mənə xoş gəldi..."

Ancaq bununla belə, F.Köçərli "Gülzar"da çap olunan bəzi bədii parçaların dilini kəskin tənqid edirdi. 10 fevral 1913-cü il tarixli məktubunda müəllifə məsləhət görür ki, dərsliyin ikinci çapında mütləq dil xətlərini islah etsin.

F.Köçərli'nin dil haqqında məktublardakı mülahizələri çox səciyyəvidir: "Dünyada hər şey gündəngünə tərəqqi tapdığı surətdə dili bir halda saxlamaq olmaz. Dilə də lazımdır tərəqqi vermək" (14 iyun 1911). "Ana dilini yaxşı bilməkdən ötrü lazımdır Qasım bəy Zakir, Molla Pənah Vaqif, İsgəndər ağa Şakir kimi milli şairlərin əsərləri oxunsun" (26 may 1911).

Abdulla Şaiq dostunun və müəlliminin məsləhət və tənqidlərlə əksərən razılaşır, onların çoxuna öz yaradıcılıq təcrübəsində əməl edirdi. O, sonralar "Köç" hekayəsinin dilini xeyli sadələşdirməli olmuşdu. Bununla yanaşı gənc ədəb başqa əsərlərini də müntəzəm olaraq F.Köçərliyə göndərir və ondan lazımı göstərişlər alırdı.

Maarif sistemində nöqsanlar, bürokratizm, çarizmin milli dilləri sıxışdırmaq siyasəti, müəllimlərin vəziyyəti kimi məsələlər də məktublarda bu və ya başqa dərəcədə öz əksini tapan məsələlərdəndir. F.Köçərli A.Şaiqın təlim-tərbiyə işindəki fəaliyyətinə çox həssas münasibət bəsləyirdi, pedaqoji görüşlərini təqdir edirdi. O, "Gülzar"ı bir dərslük kimi bəyənmirdi. A.Şaiqın tərtib etdiyi yeni program haqda fikri belə idi: "Programların cümləsindən ziyadə siz tərtib etdiyiniz mənə xoş gəldi. Əgər onda yazdığınız maddələrin cümləsinə əməl olunursa, onda sizin şagirdlər kursu tamam etdikdə türkcədə gərəkdir yaxşı savadlı olsunlar; buna da mənim şəkkim yoxdur. Hər bir peşənin və elmin təlim və tədrisində müəllimin vücudu böyük şərtir... Bizim lisan müəllimləri şagirdlərinə heç bir şey öyrətməyib ana dilinin feyz və ləfəzindən onları məhrum edirlər" (6 mart 1917).

Məktublarda "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" kitabının illərlə yaradılması prosesi, onun yazıldıqdan sonra necə təkmilləşdirilməsi, neçə cilddən ibarət olması, nə üçün uzun illər çap oluna bilməməsi, alimlərin keçirdiyi həyəcanları da əks etdirilmişdir.

Məktublarda F.Köçərli'nin öz şəxsiyyəti haqqında da bəzi məsələlər aydınlaşdırmağa kömək edir. On üçüncü məktubu oxuyub qurtardıqdan sonra insanın qarşısında çox mehriban qayğıkeş, mədəni, çəkilen əməyə zəhmətə qiymət qoymağı bacaran qədirşünas bir vətənpərvər, bütün varlığı ilə xalqa bağlı bir vətəndaşın surəti canlanır.